

ȚIGLE ȘI CĂRAMIZI ȘTAMPILATE DIN THERMELE DE LA MICIA

de CONSTANTIN C. PETOLESCU
și LIVIU MĂRGHITAN

Cercetările arheologice întreprinse începînd cu anul 1967 în băile romane de la Micia¹ au scos la iveală un număr considerabil de cărămizi și țigle cu ștampilele legiunii XIII Gemina și ale altor formațiuni auxiliare staționate în castrul din apropiere. Numărul de tipuri de ștampile, unele în exemplare destul de numeroase, se ridică pînă acum la nu mai puțin de 36.

Spre a nu îngreuna lectura cu detalii inutile, nu se vor mai descrie de fiecare dată forma ștampilei, semnele despărțitoare dintre cuvinte sau de la sfîrșitul rîndului, semnele ornamentale etc.²

Literele sînt executate în relief.

Ștampilele sînt reproduse la scara 1 : 4.

I. INSCRIPTIONES TEGVLARVM LEGIONIS XIII GEMINAE

Pentru aceste ștampile, expunerea se va face în ordine alfabetică, avîndu-se în vedere gentiliciile antroponimelor; singura ștampilă cu antroponimul (cognomen) în același rînd cu numele legiunii va fi prezentată la urmă (nr. 30).

1. Țigle. Dimensiunile ștampilei : 11 × 3,3 cm. Imprimare inversă.

LE(gio) XIII G(emina)

¹ În anii 1967—1969, cercetările s-au efectuat de către Institutul de istorie și arheologie din Cluj în colaborare cu Muzeul județean Hunedoara-Deva; începînd cu anul 1971, de către Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România.

² Lucrarea consacrată țiglelor ștampilate din Dacia a lui J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, „DissPann“, II, 21, Budapesta, 1946, abundă în greșeli și confuzii. I. I. Russu, *Inscriptiones tegularum legionis XIII Geminae*, „Apulum“, 5, 1965, p. 217—232, face o primă prezentare corectă a acestor epigrafe tegulare, deoarece în publicațiile mai vechi «textul ștampilelor este de regulă reprodus sumar, în „caractere capitale” șablon de tipar, ce nu pot reda formele și nuanțele specifice ale slovelor, ligaturi, poziția, sensul lor». «Spre a cunoaște exact formele specifice ale acestei scrieri provinciale de la periferia lumii romane, în fiecare piesă diferită și aberantă, este necesar și util ca epigrafele tegulare să fie reproduse în fotograme ori desene absolut exacte, oferind puțința unui control al lecturilor și ilustrînd scrierea locală în texte, nuanțele și „finețele” ei genuine» (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 218).

Tip nou cunoscut între epigrafele tegulare ale legiunii XIII Gemina³.

2. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 11 × 5,4 cm.

LEG(io) XIII G(emina)
AEL(ius) BASSVS

Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁴.

3. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 11,3 × 5 cm.

LEG(io) IIIX GEM(ina)
ELIVS IVLIVS

Numărul de ordine al legiunii inversat. Ștampilă cunoscută la Apulum⁵.

4. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 14,5 × 14,9 cm.

LEG(io) XIII G(emina)
AEL(ius) P(h)ILIP(p)VS

Tip inedit, cunoscut deocamdată numai la Micia.

5. Țigle. Dimensiunile ștampilei : 12 × 4,6 cm.

LE(gio) XIII GE(mina)
AEL(ius) VALENS

Litera S inversată. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁶.

6. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 13,2 × 4,8 cm.

LEG(io) XIII GEM(ina)
AEL(ius) VALENS

Literele N, S inversate. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁷.

³ Variante la Szilágyi, *op. cit.*, III, 49 — VI, 92. Cf. și Liviu Mărghitan, *Cărămizi ale legiunii a XIII-Gemina recent descoperite*, RM, 1968, 5, p. 446, fig. 3.

⁴ CIL, III, 1629,4 (= 8064,4) ; Szilágyi, *op. cit.*, XII, 177.

⁵ CIL, III, 1629,6, și 8065,6. Cf. Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 125, și IX, 130.

⁶ CIL, III, 1629,6, și 8065,7 ; Szilágyi, *op. cit.*, VII, 104, 105.

⁷ C. Daicoviciu, *Micia I. Cercetări asupra castrului*, ACMIT, 3, 1931, p. 43 ; Szilágyi, *op. cit.*, VII, 103, 106 ; L. Mărghitan, RM, 1968, 5, p. 446.

7. Cărămizi numeroase. Dimensiunile ștampilei : 10,6 × 5,2 cm.

LEG(io) XIII G(emina)
ANNEI SAT
VRNINI

Litera S inversată. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁸.

8. Fragment de *tegula mammata*. Dimensiunile ștampilei : 8,7 × 3,3 cm.

LEGIXIII
ANTELIVTEN

Antroponimul este obscur. Literele VT în ligatură ; credem însă că este vorba mai degrabă de litera A răsturnată, pentru a putea intra în ligatură cu T, deci : ANTELIATEN. Ștampila o citim astfel :

LEGI(o) XIII [gemina]
ANT(onius) ELI(us) ATEN(us)

sau :

ANT(oni) ELI ATEN[i]

Pentru cognomenul *Atenus*, a se vedea numărul următor.

9. Cărămidă. Ștampila în chenar adânc, însă slab imprimată ; dimensiunile : 11,5 × 3 cm.

ATENVVS

10. Cărămidă. Dimensiunile ștampilei : 13 × 5,5 cm ; partea superioară a acesteia slab imprimată.

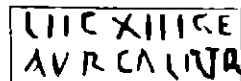
[1]E[g(io)] X[III ge(mina)]
AV(relius) APOLLON(ius)

Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁹.

11. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 12,4 × 4,2 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)
AVR(elius) CALISTR(atus)

Litera S inversată, în ligatură cu T. Litera E, în LEG(io), ca două bare verticale. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia¹⁰.

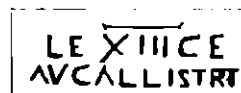
⁸ CIL, III, 1629,8 ; 8065,10 ; 12610,c ; C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 43 ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 190.

⁹ CIL, III, 8065,28, și 12614 ; Szilágyi, XII, 174, citește AV APOLLONI, dar ceea ce vede el I este de fapt marginea chenarului ștampilei (v. la noi).

¹⁰ CIL, III, 1629,10,c (= 8065,13,e) ; C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 43 ; I. I. Russu, *Apulum*, 5, p. 221, nr. 5.

12. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : $12,5 \times 4,8$ cm. Partea finală a antropomului slab imprimată pe unele exemplare.

LE(gio) XIII GE(mina)
AV(relius) CALLISTRAT(us)

Literele RAT din finalul cognomenului, în ligatură ; de remarcat litera A, sub forma a două liniuțe oblice pornind din hasta lui T cu care este în ligatură (cf. A din AVR, *supra*, nr. 11). Ștampila era cunoscută la Micia și Apulum (dar incorect citită) ¹¹.

13. Fragment de cărămidă. Dimensiunile ștampilei : $13,5 \times 5$ cm.

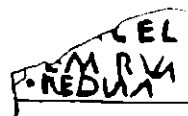
LE(gio) XIII GE(mina)
AV(relius) CALLISTRAT(us)

Litera V răsturnată, S inversată, T de două ori răsturnată (ultima dată în ligatură cu A). Ștampila (incompletă) era cunoscută la Micia (dar finalul cognomenului lipsă, probabil defectuos imprimat) ¹².

14. Fragment de cărămidă. Dimensiunile (păstrate) ștampilei : $9,5 \times 5$ cm.

..... X GEL
.... EM RVA
..... REDNA

Ștampila este imprimată invers, dar cu litere pozitive. Lectura ei este următoarea :

LEG(io) X[ăii g(emina)]
AVR(elius) ME[n]
ANDER

Cunoscută la Apulum, Ulpia Traiana și Potaissa ¹³.

15. Fragment de cărămidă. Dimensiunile (păstrate) ștampilei : $7,5 \times 4,6$ cm.

[le(gio) x]III GE(mina)
[au(relius) me]NAND(er)

Ștampilă cunoscută la Apulum ¹⁴.

¹¹ CIL, III, 1629,10,a, și 8065,13,b ; Szilágyi, *op. cit.*, IX, 131, cu lectura antropomului AV CALISTRI. Neînțelegând forma cognomenului, epigrafistul budapestan nu dă nici desenul corect, deși epigrafa era întregă.

¹² CIL, III, 1629,10,b.

¹³ CIL, III, 1629,17,a, și CIL, III, 8065, a-e (lectură corectă) ; o ștampilă din colecția Bolliac (loc de descoperire necunoscut), corect citită, la Gr. G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1902, p. 329, nr. 45. Dar Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 191, fără a lua în seamă lectura ed. CIL, III, dă o nouă lectură, fabricând un antroponim pus chiar de către autor sub semnul întrebării : [L](e)G(io) XIII G(emina) / EL(ius) NEM(mius ?) / RVAREDNA (... ?).

¹⁴ CIL, III, 8065,22,f ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 179.

16. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 14,5 × 5 cm.

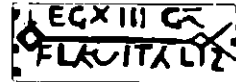
LEG(io) XIII GE(mina)
FLA(vius) ELIOD(orus)

Ștampilă cunoscută la Apulum, Ulpia Traiana și Micia ¹⁵. Variante ale acestei ștampile, la Sard și Apulum, unde cognomenul apare în forma HELIO ¹⁶, respectiv HELIOD ¹⁷, dovadă că numele soldatului cărămidar era *Flavius Heliodorus*.

17. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 12,1 × 4,2 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)
FLA(vius) VITALIS

Litera S inversată. Ștampilă cunoscută la Apulum ¹⁸.

18. Cărămidă. Dimensiunile ștampilei : 13,7 × 4,4 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)
IV(lius) DEIOTARVS

Literele V și S (inversată) din terminația cognomenului în ligatură. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia ¹⁹.

19. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 13 × 4,5 cm.

LE(gio) XIII GE(mina)
IV(li) DEIOTARI

Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia ²⁰.

20. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 13,3 × 4,5 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)
IVL(ius) MARCIANVS

Litera S jos. Ștampila este deja cunoscută la Micia ²¹.

¹⁵ CIL, III, 1629,20 (= 8065,25,d) (lectură corectă); dar Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 124, citește greșit în r. 2 : FL(avio) AELIO D(... ?).

¹⁶ CIL, III, 1629,20 ; 8065,25, d.

¹⁷ I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 225, nr. 13.

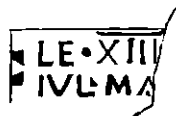
¹⁸ CIL, III, 8065, 27, e, și 12613, c-d ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 180. La noi și Szilágyi nu se vede bine E din GE(mina), el este însă corect redat în CIL, III. Variante, Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 181, 182.

¹⁹ CIL, III, 8065,29, a-b ; 12615, e-f ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 183 ; L. Mărghitan, RM, 1968, 5, p. 448, fig. 7.

²⁰ CIL, III, 8065, 29, d ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 184 : LEG XIII GE — dar G din LEG, desenat de altfel foarte slab, apare datorită unei greșeli de lectură a epigrafistului.

²¹ CIL, III, 8065, 30, d (= 12 616).

21. Țigle. Dimensiunile ștampilei : 13 × 4,4 cm.

LE(gio) XIII GE(mina)
IVL(ius) MARCIAN(us)

Ștampilă cunoscută la Apulum ²².

22. Cărămidă. Dimensiunile ștampilei : 11 × 5 cm.

LEG(io) XII G(emina)
IVL(ii) MARCIANI

Grupul de litere CIA din cognomen în ligatură. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia ²³.

Acest soldat cărămidar este probabil identic cu cel care închină la Apulum un altar votiv : *Soli invicto / Mythrae. C. Iulius / Marcianus, / signif(er) leg(ionis) / XIII Gem(inae), / libens posuit* ²⁴.

23. Cărămidă. Dimensiunile ștampilei : 11,5 × 3,6 cm.

IVLI SERENI
LEG(io) XIII GEM(ina)

Litera N inversată, M răsturnată ca un W. Ștampilă cunoscută la Apulum ²⁵.

24. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 12 × 4,8 cm.

LEG(io) XIII G(emina)
LVCR(etius) AQVI(la)

Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia ²⁶.

²² Szilágyi, *op. cit.*, XI, 164, citește antroponimul L(ucius) MARCIAN(us ?), când de fapt el este [iu]L MARCIAN(us) ; I. I. Russu, *Apulum*, 5, p. 225, nr. 14.

²³ CIL, III, 8065, 30, a, și 12616 ; Szilágyi, *op. cit.*, XI, 163, desenează și citește IVL(ius) MARCIAN(us ?).

²⁴ V. Christescu, *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 623 (= M. J. Vermaseren, *CIMRM*, II, 1962).

²⁵ I. I. Russu, *Apulum*, 5, p. 227—228, nr. 19 : ...SERENI /... XIII GEW.

²⁶ CIL, III, 1629, 22, a ; 8065, 31 ; 12617, 1 ; Szilágyi, *op. cit.*, IX, 134. Un exemplar se află expus și în Muzeul Porților de Fier (Drobeta-Turnu Severin), dar este îndoielnic că provine din castrul de acolo.

25. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 11 × 5 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

LOCRETI(u)S

ACV(i)LA

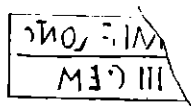

Variantă a ștampilei anterioare. De remarcat gentiliciul *Locretius*.
Ligaturi : LE, CV.

26. Fragment de țiglă. Dimensiunile ștampilei : 9 × 4,8 cm. Foarte uzată. Imprimare inversă ; r. 2 este cu litere răsturnate.

[mem]MI(us) FRONTO

[leg(io)] XIII GEM(ina)

Literele NT în ligatură. Analogii la Apulum²⁷.

27. Fragment de țiglă. Dimensiunile (păstrate) ștampilei : 4,5 × 2,5 cm.

LEG(io) XII[i gem(ina)]

POMP[oni fortis]

Ștampilă cunoscută la Apulum²⁸.

28. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 11 × 5 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

STA(tius) SENTIA(nus)

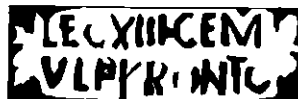

Ștampilă cunoscută la Apulum și Ulpia Traiana²⁹.

29. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 15,5 × 5 cm.

LEG(io) XIII GEM(ina)

VLP(ius) FRONTO

Ștampila este cunoscută la Apulum, Ulpia Traiana, Micia și Cenad³⁰.

²⁷ Szilágyi, *op. cit.*, X, 148, și XI, 153, citește greșit gentiliciul : MEMNI(us) ; I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 226, nr. 16.

²⁸ Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 123 ; I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 226—227, nr. 17.

²⁹ CIL, III, 8065, 33, g—h (= 12618, h) ; Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 118 : dar A din STA(tius) neimprimat (sau nu a fost distins de epigrafist, care de altfel nu înțelege nici gentiliciul). În CIL litera respectivă era redată punctată, ceea ce înseamnă că era slab imprimată. Variantă la Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 117. Cf. încă I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 228, nr. 20 : lectură corectă.

³⁰ CIL, III, 1629, 24 ; 8065, 34 (= 12619, f) : [I]EG XIII GE / VLP FRONT ; ar fi o variantă a ștampilei noastre, dacă nu cumva ultima literă din amindouă rîndurile, slab imprimată, lipsește. Ștampila de la Ulpia Traiana, CIL, III, 1629, 24, c : LEG XIII.../VLP YP..., rămîne neînțeleasă de ed. CIL, III ; în loc de literele YP trebuie citite F (ca un *lambda*, așa cum apare și la noi) și R (nu P), deci : VLP(ius) FR[onto]. Szilágyi, VII, 112 ; variante, VIII, 113, 114. L. Mărghitan, RM, 1968, 5, p. 446, varianta LEG XIII GE / VLP FRON (litera N inversată) ; *ibidem*, p. 448. Cărămizi cu numele lui Ulpius Fronto au apărut și în thermele de la Apulum, împreună cu cele ale lui Anneus Saturninus : vezi *Römer in Rumänien*, Köln, 1969 (catalogul expoziției de la Köln, februarie-mai 1969), p. 116—117, siglele C 23 și C 24.

30. Fragment de țiglă. Dimensiunile ștampilei : 12 × 2,8 cm.

[1]EG(io) XIII GE(mina) HE[ra]

Analogii la Apulum³¹. Este singura inscripție tegulară cunoscută pînă acum la Micia avînd antroponimul în același rînd cu numele legiunii.

Multe dintre cele 30 de ștampile prezentate mai sus sînt deja cunoscute prin numeroase exemplare descoperite la Apulum și în alte locuri. Acest material tegular, reprezentînd «materia copioasă pentru un impozant repertoriu arheologic-epigrafic, un mic „corpus“»³², poate beneficia, în ceea ce privește încadrarea cronologică, de rezultatele cercetărilor arheologice din termele de la Micia.

Astfel, un canal de piatră pentru evacuarea apei dintr-un bazin a fost pavat cu 22 de cărămizi, toate ștampilate cu numele unor militari din legiunea XIII Gemina³³. Canalul și bazinul se leagă organic și stratigrafic de un complex constructiv mai mare, care cuprinde toată latura de vest a termelor (cercetată în anii 1971—1974); sub acesta se află urmele construcției inițiale a termelor. Acest complex constructiv datează de la refacerea din anul 193 a termelor, atestată epigrafic³⁴. (O altă refacere a avut loc în timpul domniei împăratului Severus Alexander³⁵).

Probabil că întreg materialul tegular de la Micia cu ștampilele legiunii XIII Gemina datează din aceeași vreme. Cercetările din termele de la Micia aduc astfel o contribuție esențială, care nu este nevoie a mai fi subliniată, la datarea acestei categorii de epigrafe descoperite în Dacia Superior : sfîrșitul secolului al II-lea e.n.

La Micia există și alte mențiuni despre legiunea XIII Gemina : doi beneficiari consulari pun niște inscripții votive³⁶, iar o vexilație este menționată într-o inscripție pusă pe dealul Bejan de lângă Deva³⁷. Dar nici din inscripții, nici după ștampile, nu rezultă că legiunea sau o parte a ei a staționat la Micia³⁸. Produsele atelierelor de cărămidărie ale legiunii staționate la Apulum erau răspîndite în locuri diferite ale provinciei³⁹. Numeroasele cărămizi purtînd ștampile identice, dar descoperite în locuri diferite, ar arăta că, într-adevăr, cărămizile au fost aduse mai degrabă de la Apulum, pe Mureș eventual, decît că aceiași soldați au lucrat cărămizi în locuri diferite ale provinciei, destul de depărtate din punct de vedere geografic.

³¹ Szilágyi, *op. cit.*, VI, 95 : I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 224, apud nr. 12. Szilágyi citea numele soldatului cărămidar HERM(es), deși chiar din desenul său se vede clar că este HERA.

³² I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 217.

³³ După aceste ștampile s-au scos estampaje în ceară, aflate acum la Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România.

³⁴ CIL, III, 1374.

³⁵ C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 35, nr. 1.

³⁶ CIL, III, 7859 ; C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 39, nr. 9.

³⁷ CIL, III, 12565.

³⁸ C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 24, nota 28.

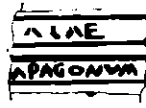
³⁹ I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 219, nota 4.

Acești militari care își însemnează numele pe cărămizi, desigur șefi de *officinae*, erau probabil gradați ai legiunii, ca acel C. Iulius Marcianus (*supra*, nr. 20—22) despre care aflăm dintr-o inscripție votivă de la Apulum că era *signifer*⁴⁰. Inscripțiile tegulare ne ajută astfel să cunoaștem numele a o serie dintre acești comandanți mărunți ai legiunii XIII Gemina. în ultimul sfert al secolului al II-lea e.n.

Publicarea acestor inscripții tegulare este de asemenea interesantă, deoarece ne permite a cunoaște formele specifice ale scrierii provinciale de la periferia lumii romane⁴¹.

II. INSCRIPTIONES TEGVLARVM AVXILIORVM

31. Fragmente de țigle.

Pe un fragment se păstrează din ștampilă (dimensiuni : 5 × 4,5 cm) :

A.....
CAMP.....

Pe altul (dimensiunile ștampilei : 7 × 4,5 cm) :

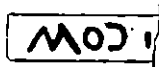
ALAE
...MPAGONVM

Ștampilă completă este deci următoarea :

ALAE
CAMPAGONVM

Unitatea este documentată la Micia printr-o serie de inscripții⁴². Inscripțiile datate sînt din timpul domniei împăraților Caracalla⁴³ și Filip Arabul⁴⁴. Pe ștampilă, este pentru prima dată cînd apare la Micia și în Dacia.

32. Fragmente de țigle.

- a) COH... lungimea fragmentului de ștampilă = 5 cm) ;
- b) ...I COM (lungimea fragmentului de ștampilă = 8,2 cm) ;
- c) ...COM (dimensiunile fragmentului de ștampilă : 7,6 × 2,6 cm).

⁴⁰ *Supra*, nota 24.

⁴¹ I. I. Russu, „Apulum”, 5, p. 218 (*supra*, nota 2).

⁴² Bibliografia la C. Daicoviciu, *ACMIT*, 3, p. 25 ; I. I. Russu, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 162—163 ; idem, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 67.

⁴³ *CIL*, III, 1377, 1378.

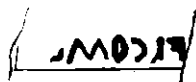
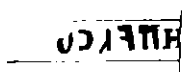
⁴⁴ *CIL*, III, 1380.

Ștampila completă se prezintă astfel :

COH(ors) II COM(magenorum) ⁴⁵

Unitatea apare între trupele provinciei Dacia în diploma din anul 110 ⁴⁶, apoi între cele ale Daciei Superior ⁴⁷. Garnizoana a avut-o la Micia în tot timpul stăpînirii romane ⁴⁸.

33. Fragmente de cărămizi (lungimea ștampilei = 7, respectiv 9 cm). Imprimare inversă.

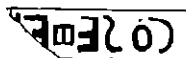
.. H II FL CO... (partea finală slab imprimată) ;

..... FL COM S (partea de sus a literei S slab imprimată).

Intreagă, ștampila este următoarea :

COH(ors) II FL(avia) COM(magenorum) S(agittariorum) ⁴⁹

34. Fragment de cărămidă cu ștampila inversată. Dimensiunile ștampilei : 9,5 × 2,6 cm. Chenarul ștampilei mult adîncit.

CO(hors) SE(cunda) FL(avia) [com(magenorum)]

Între numărul de ordine (SE) și gentiliciul unității (FL) se vede imprimat mînerul ștampilei.

35. Ștampile pe numeroase țigle, întregi și fragmentare.

COH(ors) II H(ispanorum)

Pe unele exemplare, litera O este mai mică decît celelalte. Numărul de ordine al cohortei poartă un *sicilicus* deasupra, ceea ce este o bună indicație că ștampila este imprimată invers.

O ștampilă pe cărămidă, descoperită mai de mult și în condiții neprecizate, atesta deja această unitate la Micia ⁵⁰. Cercetările din therme au scos la iveală un număr foarte mare de ștampile ale acestei unități.

⁴⁵ Cf. Szilágyi, *op. cit.*, XVIII, 253.

⁴⁶ CIL, XVI, 163.

⁴⁷ CIL, XVI, 90, 117.

⁴⁸ Bibliografia la I. I. Russu, *ActaMN*, 6, 1969, p. 172.

⁴⁹ Cf. CIL, III, 8074, 14, a (Micia) : fără indicativul *S(agittariorum)*.

⁵⁰ CIL, III, p. 220. Vezi C. Daicoviciu, *ACMIT*, 3, p. 25, nota 28.

Deși multe dintre ele sînt bine imprimate și bine conservate, ele nu au fost, de la început, nici bine citite, nici corect interpretate⁵¹.

Prezența cohorții II Hispanorum la Micia datează din perioada inițială de construcție a termelor; căci diploma militară din anii 158/159⁵², apoi și cele din anul 164⁵³, atestă unitatea în Dacia Porolissensis. Dar aceste documente epigrafice reprezintă pentru cohors II Hispanorum numai *prima atestare* în armata noii provincii. Anii 158/159 reprezintă un *terminus ante quem* a avut loc transferul unității pe granița de nord. Provincia Dacia Porolissensis este atestată ca existînd la 2 iulie 133 prin diploma de la Gherla⁵⁴. În această diplomă, cohors II Hispanorum nu este menționată; dar diploma amintește numai cîteva unități (2 ale și 6 cohorte), ceea ce reprezintă doar o parte din *exercitus Daciae Porolissensis*. Nu este exclus ca unitatea să fi plecat pe granița nordică încă de la crearea noii provincii⁵⁵.

Este drept că nici o șampilă a acestei unități nu a fost descoperită în condiții stratigrafice clare, din care să reiasă fără dubiu că unitatea a lucrat la construcția inițială (faza I) a termelor. Dar, pe de altă parte, este foarte problematic a susține, în stadiul actual al documentării epigrafice, că unitatea a fost detașată din Dacia Porolissensis la Micia pe timpul lui Severus Alexander, pentru a reface termele, cum s-a încercat mai recent a se susține pe baza completării arbitrare a inscripției micienze fragmentare atestînd refacerea băilor în timpul acestui împărat⁵⁶.

Ștampilele publicate aici, multe reprezentînd tipuri nou cunoscute la Micia, se adaugă la repertoriul epigrafic al acestei așezări militare și civile, aducînd totodată și unele contribuții la istoria militară a Daciei romane.

⁵¹ Oct. Floca, Ferenczi Ștefan, L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 9, citesc șampila: COH II HIS. Dar pe numeroase exemplare, perfect conservate (păstrate în tegulariul Muzeului județean Deva), se vede clar că după literele COH II H nu mai urmează altele, ci, mai întîi, mînerul obiectului pentru imprimarea șampilei, apoi un desen care, asociat cu numele unității, poate fi un semn distinctiv al acesteia (A. J. Reinach, *Signa militaria*, s.v. DA, IV, 2, p. 1307—1325; cf. C. C. Petolescu, *Cohors II Hispanorum la Micia*, „Sargetia“, 9, 1972, p. 44 și nota 24).

⁵² CIL, XVI, 110.

⁵³ CIL, XVI, 185 (Palatovo-Thracia); *Materiale*, 2, 1956, p. 703 și urm. (Gilău); G. Forni, „Athenaeum“, N.S., 36, 1—4, Pavia, 1958, p. 131 și urm. (Cășei).

⁵⁴ C. Daicoviciu-D. Protase, *JRS*, LI, 1961, p. 63 și urm.; *ActaMN*, 1, 1964, p. 174 și urm.

⁵⁵ C. C. Petolescu, „Sargetia“, 9, 1972, p. 43—49.

⁵⁶ C. Daicoviciu, *ACMIT*, 3, p. 35, nr. 1. Cf. Oct. Floca, Ferenczi Ștefan, L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 9—10.

TUILES ET BRIQUES ESTAMPILLÉES DÉCOUVERTES DANS LES THERMES DE MICIA

— Résumé —

Les auteurs présentent 36 briques et tuiles estampillées trouvées au cours des fouilles archéologiques dans les bains romains de Micia (Vețel, dép. de Hunedoara), effectuées en 1967—1969 et 1971—1972.

Nous ne considérons pas utile répéter ici le texte des estampilles ; nos lecteurs étrangers pourront les suivre assez facilement d'après les dessins et la transcription (échelle 1 : 4).

Les plus nombreuses appartiennent à la légion XIII Gemina (nos 1—30). Les circonstances stratigraphiques de la découverte montrent qu'elles datent à la fin du IIe siècle de n.è.

Cinq estampilles appartiennent aux formations auxiliaires qui ont travaillé aux bains : *ala I Hispanorum Campagonum* (n° 31), *cohors II Flavia Commagenorum* (nos 32—34) et *cohors II Hispanorum* (n° 35). La dernière a pris part à la construction initiale des bains. D'autre part, la *cohors II Flavia Commagenorum*, qui a eu son siège dans le camp de Micia pendant l'époque tout entière de la domination romaine en Dacie, a pris part, peut-être, à côté de l'*ala I Hispanorum Campagonum*, à la reconstruction des bains, sous les règnes de Septime Sévère (CIL, III, 1374) et de Sévère Alexandre (ACMIT, 3, 1931, p. 35, n° 1).